

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.3.231

UDK 091:003.349(497.5+497.6)

Primljeno: 15. 05. 2021.

Pregledni rad

Review paper

Tanja Kuštović

PARIŠKI ZBORNIK SLAVE 73 (1375) I HVALOV ZBORNIK (1404) U SUODNOSU

Pariški zbornik (1375) i Hvalov zbornik (1404) su srednjovjekovni kodeksi nastali krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Njihova vremenska razlika manja je od trideset godina. Bez obzira na to što pisar Hvalova zbornika vjerojatno nije poznao tekst Pariškog zbornika, ova dva kodeksa imaju mnogo toga zajedničkoga. U ovom članku nastoji se prikazati po čemu su ti kodeksi slični a po čemu su različiti. Autorica analizira mjesto nastanka kodeksa, mjesto njihova čuvanja, pisare, namjenu, materijalni opis, sadržaj, jezik i pismo kodeksa. Da bi se predočile jezične sličnosti i razlike, autorica donosi jezičnu analizu teksta koji se nalazi u oba proučavana kodeksa (molitva: Očenaš).

Ključne riječi: *Pariški zbornik; Hvalov zbornik; glagoljica; ćirilica; biblijski tekstovi; molitva Očenaš*

1. UVOD

Pariški zbornik Slave 73 (1375) i Hvalov zbornik (1404) su srednjovjekovni kodeksi koji povezuju hrvatski i bosanski prostor. Veze između ta dva srednjovjekovna kodeksa su mnogostruke. Vremenski, govorimo o razdoblju srednjega vijeka i to o kraju 14. stoljeća i samom početku 15. stoljeća. Ta su dva srednjovjekovna kodeksa od nas udaljena sad već punih šest stoljeća i predstavljaju davnu prošlost koja na sreću uopće nije zaboravljena. Vidimo to po tome što se *Pariški zbornik* tek počeo sustavno prou-

čavati¹, a *Hvalov zbornik* je već dugi niz godina predmet od velikog interesa i znanstvenika ali i široke publike. Tome u prilog govori i činjenica da je *Hvalov zbornik* doživio svoje fototipsko izdanje 1986. godine². Fototipsko izdanje *Pariškog zbornika* zasad ne postoji. Oba su srednjovjekovna kodeksa danas javno dostupna³. Pogledajmo kakve sve poveznice i razlike postoje između ova dva srednjovjekovna kodeksa kad govorimo o njihovom nazivu, pisarima, mjestu nastanka i čuvanja, sadržaju, pismu, jeziku i likovnom izričaju.

2. NAZIVI ZBORNIKA I PISARI.

Pariški zbornik Slave 73 je rukopis koji među hrvatskoglagojskim rukopisima zauzima posebno mjesto, ponajprije kao *najstariji* očuvani cjeloviti glagoljski zbornik (1375); zatim kao jedini hrvatskoglagojski kodeks vezan za *Šibenik*, te kao jedini dosad poznati rukopis *pisan za redovnice*, tj. bio je namijenjen prizidnicama crkve sv. Julijana (Tadin 1954: 24). Riječ je o zgradi koja je bila prizidana uz crkvu sv. Julijana i u kojoj su najmanje dva stoljeća živjele redovnice (Tadin 1954: 30). Crkva sv. Julijana se prvi put spominje 14. 1. 1371. godine u jednoj oporuci. Nalazi se u središtu Šibenika i danas je u ruševnom stanju, stradala je u bombardiranju 1943. godine.⁴ Kad već spominjemo kodeks pisan za redovnice, spomenimo da je i najstariji

¹ Hrvatska zaklada za znanost odobrila je 2020. godine financiranje i istraživanje Pariškog zbornika Slave 73 iz 1375. godine te je financirala i ovaj rad projektom (IP-2019-04-5942). Četverogodišnji projekt je osmislila nositeljica dr. sc. Vesna Badurina Stipčević iz Staroslavenskog instituta u Zagrebu. Okupila je suradnike iz tog instituta (dr. sc. Marinka Šimić i dr. sc. Kristijan Kuhar), s Univerziteta u Ljubljani dolazi dr. sc. Petra Stankovska i s Filozofskog fakulteta u Zagrebu na projektu sudjeluje autorica ovog članka. Na projektu sudjeluju i dva doktoranda: Jakov Topić i Juraj Benić s Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji su napravili program za lakše proučavanje ovog dokumenta.

² *Zbornik Hvala krstjanina, Transkripcija i komentari.* (1986), ur. Kuna, Herta. Svjetlost - Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo. Izdanje su priredile Nevenka Gošić, Biserka Grabar, Vera Jerković, Herta Kuna i Anica Nazor.

³ Pariški zbornik: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52511552v.r> Link se nalazi na web stranici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu koja ga je preuzela sa stranice: Sveučilište u Bolonji, Biblioteca Universitaria di Bologna; Hvalov zbornik: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=19317> Link se nalazi na web stranici Francuske nacionalne biblioteke /Bibliothèque nationale de France/

⁴ Više podataka o crkvi pronalazimo u tekstu "Crkva sv. Julijana u Šibeniku, povijesne faze i tipologija": „Prvi pisani spomen šibenske crkve sv. Julijana datira u treću četvrtinu 14. stoljeća, kada se ona navodi kao ecclesia sancti Iuliani. U 15. je stoljeću nad tom crkvom dograđena gornja, crkva sv. Nikole, o čemu svjedoči vizitacija koju je kanonik Juraj Šižgorić obavio 1481. godine. Dana 17. ožujka 1569., prema odluci mletačkog Senata, crkva je dana na korištenje pravoslavnim Grcima i uređena je po propisima istočne crkve, no katolički oltar sv. Mihovila i sv. Julijana, tada smješten na bočnom zidu crkve, i nadalje je održavan. Od 1778. godine crkva je postupno bila u sve lošijem stanju, čak je početkom 19. stoljeća služila kao skladište. Dana 25. srpnja 1875. nadarbenik Ivan Belamarić se u korist pravoslavne šibenske crkvene općine odrekao prava na katolički dio. Gornju su pak crkvu pravoslavni Srbi prepustili starokatolicima 1931. godine, a od 1933. godine je u donjem

hrvatski tekst pisan latinicom, *Red i zakon sestara dominikanki* iz 1345. godine, nastao 30 godina ranije od *Pariškog zbornika*, također pisan za redovnice, odnosno za dominikanke u Zadru. Uz Šibenik vezujemo i *Šibensku molitvu*, također pisanu na latinici u 14 st. koja je najstarija hrvatska pjesma pisana latinicom.

Pariški zbornik Slave 73 čuva se u Parizu pa je po tome i dobio ime. Čuva se pod signaturom *Bibliothèque Nationale Slave 73*. Nazvan je još i *Borislavićev zbornik* po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice. Taj je pisar unutar ovog zbornika napisao: kalendar, psaltir, biblijske kantike, liturgijske himne i molitve, sedam psalama pokornih, Bogorodičin oficij i Oficij za mrtve, Muku Gospodnju po Mateju, Marku, Luki i Ivanu, neke nabožne tekstove i opširnu legendu sv. Margarete. No, treba reći da Grgur nije bio jedini pisar premda je napisao najveći dio zbornika. Misalski je dio (*Red i Kanon mise, votivne mise i mise za mrtve*) (f. 209v–237v i 281r–284r) prepisao pisar Stipan čije je ime spomenuto u *memento vivorum* (f. 216r): *tu pomeni živie imenue eže hoćь pomeni g(ospod)i rabi i rabine tvoe i stipana pisca*. Neke je tekstove pisao i ‘prvad Mikula’ iz Istre. Njegovoj pisarskoj ruci zahvaljujemo *Skazanje o sv. Trojstvu i blagoslov vode* (f. 285r–296r) (Nazor 2005: 321; Badurina Stipčević 2014: 139). Recimo i to da ovo nije jedini Borislavićev tekst. Grgur Borislavić autor je i prijepisa jednog brevijara koji je pripadao Antonu iz Šibenika (Tadin 1954: 21-32).

Hvalov zbornik. Znanost je ustanovila da je *Hvalov zbornik* reprezentativni predstavnik bosanske srednjovjekovne pismenosti. Pisan je 1404. godine za Hrvoja Vukčića Hrvatinića bosanskog vojvodu i značajnog feudalca koji u to vrijeme i dobiva naslov hercega grada Splita, te hrvatskodalmatinskog bana. Spomenimo da je za njega u približno isto vrijeme, oko 1404. godine pisan raskošno iluminiran *Hrvojev misal*. Oba su kodeksa (*Hvalov zbornik* i *Hrvojev misal*) rađena za Hrvoja gotovo istovremeno, ali je očito da su rađeni s različitom namjenom. Za svoju osobnu upotrebu Hrvoje je sam naručio *Zbornik*, pisan domaćom bosanskom ćirilicom. S druge strane, *Misal* je pisan glagoljicom i Hrvoju je poklonjen od katoličkih crkvenih lica kad je postao splitski herceg (Kuna 2008: 158). Taj početak 15. stoljeća bilo je „zlatno doba“ bosanskog srednjovjekovlja.⁵

prostoru bila „Nova štamparija“. U prosincu 1943. cijela je građevina znatno stradala u savezničkom bombardiranju Šibenika. Konzervatorsko-restauratorska i arheološka istraživanja provedena 2019. godine ponudila su uvid u povijesni pregled zbivanja i određivanje pojedinih faza, te su ostvareni preduvjeti za buduće korištenje crkve sv. Julijana, valorizirajući njezinu pripadnost malobrojnom tipološkom krugu dvokatnih crkvi na našoj obali, kao i kontinuitet postojanja i održavanja više liturgija na tom mjestu, ispreplićući različite obrede i vjere kroz nekoliko stoljeća“ (Majer Jurišić, Hirschler Marić 2020: 23).

⁵ „Zlatno doba“ hrvatskog srednjovjekovlja nastupit će gotovo pola stoljeća kasnije, ono se vezuje uz pojavu prve hrvatske tiskane knjige (*Misal po zakonu rimskoga dvora*), 22. 2. 1483. godine.

Kao što je *Borislavićev zbornik* naziv dobio po pisaru Grguru Borislaviću, tako je i *Hvalov zbornik* svoj naziv dobio po pisaru Hvalu koji se u kolofonu predstavio kao *Hval krstjanin*, čime je naznačio pripadnost crkvi bosanskih krstjana. Po svemu sudeći, Hval krstjanin bio je u privilegiranom položaju, vjerojatno kao pisar u kancelariji pri Hrvojevu dvoru kod Omiša (Jurić-Kappel 2013: 29)⁶. U tekstu je imenovan i vjerski poglavar toga doba did Radomir. Iz kolofona se vidi i to da je kodeks najvjerojatnije pisan na jugozapadnijem tlu, tj. u Dalmaciji ili neposrednom zaleđu. Očito je i to da je Hval istovremeno i jedan od iluminatora rukopisa, s obzirom da je na dva mjesta na margini napisao: *pisah zlatom kako črnilom (Zbornik Hvala krstjanina 1986: 27)*.

3. MJESTO ČUVANJA.

Za *Pariški zbornik* već je rečeno da se čuva u Parizu u Francuskoj nacionalnoj biblioteci (Bibliothèque nationale de France). Tamo je dospio otkupom 1951. godine. O zborniku je prvi u znanstvenoj javnosti progovorio Marin Tadin 1954. godine koji je dao sadržajni pregled ovog srednjovjekovnog rukopisa u svom tekstu "Recueil glagolitique croate de 1375".

Hvalov zbornik se danas nalazi u Univerzitetškoj biblioteci u Bolonji pod signaturom MSS No 3575b. U Univerzitetšku biblioteku došao je preko pape Benedikta XIV. u drugoj polovini 18. st., a njemu je kodeks poklonio poznati talijanski lingvist Giacomo Facciolati. Nije poznato kako je kodeks stigao u Facciolatijev posjed. Postoji mogućnost da su Hrvojevi nasljednici iza sloma bosanske Kraljevine emigrirali u Dalmaciju, ili u Italiju, i ponijeli kodeks sa sobom. U slavistici se prvi podaci o kodeksu pojavljuju kod Josefa Dobrovskog (*Institutiones linguae slavicae 1822. god. p. XIII*) iz 1822. godine. Tada počinju prva filološka proučavanja kod Slavena uopće i vidimo da se *Hvalov zbornik* nalazi na samom početku slavističkih filoloških proučavanja. U hrvatskoj literaturi je zbornik prvi predstavio Franjo Rački u *Starinama JAZU I.* 1869. godine.

⁶ Literatura po pitanju skriptorija u kojem je kodeks prepisan je bogata, ovdje sam se odlučila samo za jedno od mogućih razmišljanja.

4. MATERIJALNI OPIS.

Oba su zbornika pisana na pergameni.⁷ Kad govorimo o *Pariškom zborniku*, riječ je o pergamentnom glagoljskom kodeksu od 296 listova manjega formata, dimenzija 15 × 11,5 cm.⁸ Kodeks je u uvezu od kože i drva s metalnim kopčama. Dobro je očuvan, osim nagriženoga prvog lista (Tadin 1954: 21).

Hvalov zbornik. Format mu je mala osmina, 17x11 cm, dakle, nešto je veći od *Pariškog zbornika*. I *Hvalov zbornik* je pisan na pergameni, tankoj i odlično očuvanoj pa su oštećenja neznatna. Čini se da je rukopis pisan ubrzanim tempom jer je na mnogo mjesta vidljivo da su ukrasi koji su izrađeni u zlatnoj boji preslikani s jedne na drugu stranu. To znači da se boja nije stigla posušiti nego se pisalo po još mokrome. Uvez je nov, no jednim se dijelom ipak raspao iz čega se zaključuje da je i on napravljen dosta davno, vjerojatno u vrijeme kad ga je Bolonjska biblioteka nabavila. Na prednjem dijelu korica s unutrašnje strane pri restauraciji zalijepljen je papir s latinskim i ćiriličkim tekstom, na kojem je, nezavisno od kodeksa, latinski prijevod kalendarских srpskih svetaca za januar. Na unutrašnjosti stražnjeg dijela korica zalijepljen je list na kojem je ispisan detaljni sadržaj kodeksa. List je ispisao bibliotekar Bolonjske biblioteke. Na popisu se nalaze 44 dijela kodeksa, ali je izostavljena Apokalipsa. Na kraju se nalazi nepotpun latinski prijevod kolofona (Kuna 2008: 156).

⁷ Pergamena je materijal napravljen od kože domaćih životinja (ovce, koze, magarca) starih od 8 do 12 mjeseci, ali moguće ju je bilo napraviti i od zmijske kože. Naziv je dobila po antičkom gradu Pergamu koji se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Male Azije, gdje se prvi put pergamena izradila. Proces izrade pergamene bio je jednostavan. Životinjska se koža čistila od dlaka i ostataka tkiva, tretirala se vapnom, napinjala na drvene okvire i postupno sušila i obrađivala sve dok nije postala glatka i svijetla. Na pergameni su se mogle ispisivati obje strane. Od teleće kože mogla su se dobiti oko 3,5 lista srednje veličine. Naravno, koristile su se životinje i u druge svrhe (obuća, odjeća, hrana, oruđe), ali i za izradu materijala za pisanje. Mekana, gotovo bijela pergamena koja izvrsno upija gotovo svaku vrstu tinte služila je sve do kasnog srednjeg vijeka kao materijal za rukopise i slike. Za skupa, rukom pisana izdanja na pergameni, trebalo je izbrojiti hrpu zlatnika. Tek ju je sredinom četrnaestog stoljeća zamijenio novi pisac materijal nazvan papir. Papir u hrvatske zemlje stiže najkasnije u 13. stoljeću. Najstariji podatak o papiru u Hrvatskoj je onaj u Statutu grada Korčule iz 1214. godine gdje stoji naredba da se napišu tri sveska od papira (tekst je na latinskom jeziku i latinici). Papir je u početku u Hrvatskoj, dok se uvozio od Arapa, bio vrlo skup pa se i dalje koristila pergamena. Dodajmo da su papir izumili Kinezi 105. godine naše ere. Dugo vremena, točnije punih šest stoljeća, proizvodnja papira bila je strogo čuvana tajna jer kineska civilizacija nije bila otvorena prema vanjskom svijetu. Tajna je otkrivena tek oko 750. godine, nakon što su Arapi zarobili nekoliko Kineza i pri tome saznali postupak pravljenja papira. Preko Arapa, upotreba toga materijala prenesena je i u Europu gdje se papir počeo proizvoditi tek oko 1100. godine, kada se na Siciliji i Španjolskoj javljaju prve radionice za ručnu izradu papira. Tek kad se počeo uvoziti iz Italije u Hrvatsku, postao je jeftiniji i zamijenio pergamenu. Treba reći da papir ipak nije bolji materijal za pisanje od pergamene, ali prednost mu je bila ta što je bio 6x jeftiniji od pergamene, a to je bio dovoljan razlog da pobjedi u konkurenciji.

⁸ Za poznavatelje fotografije, to je veličina nešto veća od standardne veličine za izradu fotografija (10x15).

Kodeks se sastoji od 364 pergamentna lista, od kojih je 359 paginirano. To znači da je *Hvalov zbornik* od *Pariškog zbornika* veći za 68 listova.

5. PISMO.

Pariški zbornik je pisan uncijalnim i poluuncijalnim glagoljičnim pismom, s po dva-deset redaka u stupcu, a na nekim stranicama s dvadeset i jednim retkom.

Hvalov zbornik pisan je starijom poluustavnom bosanskom ćirilicom, a prepisan je iz starijeg glagoljskog predloška. Na svakoj su stranici dva stupca, u svakom stupcu trideset i pet redaka. Slova su relativno sitna (1,5-2 mm), pisana kaligrafski, redovi ravni, čitav kodeks ostavlja utisak izvanredno lijepo, precizno i uredno pisanog teksta (Kuna 2008: 161).

6. SADRŽAJ.

Pariški zbornik. Premda zbornici uglavnom sadrže neliturgijsko štivo, apokrifne, legende svetaca, crkvene govore, propovijedi, pjesme i drugo *Pariški zbornik* ima i biblijsko-liturgijske tekstove, ponajprije tekstove Psaltira i Muke. Osim toga on sadrži: kalendar, kantike i himne, liturgijske i neliturgijske molitve, oficij, red mise, Legendu o 12 petaka, Pseudo-Matejevo evanđelje, Epistolu o nedjelji, zatim hagiografski tekst Pasiju svete Margarete, Legendu o sv. Teofilu. Budući da *Pariški zbornik* nije proučen niti objavljen u transliteriranoj verziji može se zasad samo pretpostaviti da ćemo pronaći još poneku legendu ili neki neliturgijski tekst. Takvom sadržajnom i tematskom strukturom *Pariški zbornik* predstavlja najstariji primjer ranije razvojne faze hrvatskoglagoljskih zbornika u kojima se pretežita zastupljenost liturgijskoga štiva postepeno proširuje i obogaćuje neliturgijskim tekstovima. Značajna osobitost zbornika su misni red i kanon, koji predstavljaju prvotnu redakciju glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj, nastalu prije franjevačke reforme u 13. stoljeću (Badurina Stipčević 2020: 2). Posebna je vrijednost ovoga rukopisa što sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova različit od većine tadašnjih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa. Ni u jednom glagoljskom spomeniku kao u ovom nije tako dosljedno proveden prijevod psalama i kantika i četiriju Muka Gospodnjih prema latinskom Vulgatinu prijevodu (Nazor 2005: 322; Šimić 2018: 157). Muke se tekstološki i jezično znatno razlikuju od istovjetnoga teksta u hrvatskoglagoljskim misalima. U tim prijevodima vidi se dosljedno pridržavanje latinskog teksta i isto tako dosljedno obnavljanje le-

ksika, izbjegavanjem riječi koje su mogle biti manje poznate našem čitatelju i uvođenjem onih koje su mu bile prihvatljivije (Nazor 2005: 322).

Hvalov zbornik je najcjelovitiji i najbolje sačuvan zbornik Crkve bosanske koji sadrži biblijske i nebiblijske tekstove. Bogatiji je od *Pariškog zbornika* što nije neobično s obzirom na to da je od njega veći. U njegov su sadržaj uključeni tekstovi kompletnih evanđelja po Matiji, Marku, Luki i Jovanu (rečeno je da *Pariški zbornik* ima samo tekstove Muke sve četvorice evanđelista), Apokalipsa, Dekalog, četiri apokrifna teksta (Poslanica Doroteja episkopa tirkog o učenicima gospodnjim, Poslanica sv. Epifana, episkopa Kipranina o 12 svetih apostola, Obhoždenije Pavla apostola, Mučenije Pavla apostola), Historija Djela apostolskih, Djela apostolska, Apostolske (katoličke) poslanice, Prvo slovo Pavla apostola; te dva egzegetska članka: Pregled dijelova glava i stihova Pavlovih poslanica, Pročrtanije, Pavlove poslanice, Psalme Davidove, Devet biblijskih pjesama. Sve zajedno riječ je o 44 dijela kodeksa⁹.

7. JEZIK

O jeziku ovih dokumenata bit će izrečene samo osnovne spoznaje jer bi jezik, kao uostalom i svaki segment ovoga rada, zahtijevao poseban članak. Dodajmo to da je metodološki vrlo upitno je li dobro napraviti jezičnu analizu svakog pojedinog teksta unutar svakog od ovih zbornika ili je bolje napraviti jezičnu analizu kompletnih zbornika kao jedne jedinstvene cjeline. Pretpostavka je da bi različite metode rezultirale i različitim rezultatima.

Već je rečeno da *Pariški zbornik* sadrži neliturgijske i biblijsko-liturgijske tekstove. Biblijsko-liturgijski tekstovi su znatno pomlađeni u odnosu na druge hrvatskoglagoljske misale i brevijare iz 14. i 15. stoljeća. Prema tome, jezik tog zbornika je mlađi od jezika brevijara i misala koji su nastali u kasnijem razdoblju u odnosu na *Pariški zbornik*. Stoga *Pariški zbornik* možemo odrediti kao hrvatskoglagoljski rukopis koji je u 14. stoljeću najviše kroatiziran, tj. pisan mješavinom crkvenoslavenskoga i čakavskoga jezika (Šimić 2018: 154). Jezičnu analizu *Pariškog zbornika* po svim segmentima tek treba napraviti.

Proučavatelji jezika *Hvalova zbornika* konstatirali su da je taj rukopis uzoran primjer bosanske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, ali s istaknutim zapadno-štokavskim jezičnim idiomom prepoznatljivim po ikavskom refleksu „jata“ u morfologiji (*Zbornik Hvala krstjanina* 1986: 16). Fonetika je dosta inovirana, iako se u tragovima čuvaju i neke staroslavenske osobine. U morfologiji i posebno u leksiku arhaičnost

⁹ Više o sadržaju *Hvalova zbornika* vidi u Kuna (2008: 159-160).

je jače izražena premda i tu nailazimo na inovacije (Kuna 2008: 163). Upravo je vjerski karakter ovog srednjovjekovnog kodeksa odredio konzervativnost jezičnog izražaja. U leksiku je vidljiv povećani broj grecizama.

Zapise na marginama kodeksa i još više kolofone (pisarove bilješke) na kraju kodeksa, a riječ je o tekstovima koji se ne prepisuju s predloška, odlikuje znatan udio osobina iz živoga govora. Jezik ovih zapisa sličan je jeziku svjetovnih žanrova: administrativno-pravnih i nekih epigrafskih spomenika. U tradicionalnim formulama, npr. u invokaciji, kojima počinju kolofoni može zaostati pokoji staroslavenski oblik. (Jurić-Kappel 2013: 15)

8. ANALIZA TEKSTA OČENAŠA

Da ne bismo govorili o ovim srednjovjekovnim kodeksima bez uvida u bar jedan zajednički tekst, predstaviti ćemo paralelnu analizu poznatog teksta koji se i u *Pariškom zborniku* i u *Hvalovom zborniku* javlja dva puta. Riječ je o tekstu *Očenaša*. *Hvalov zbornik*, već je rečeno, sadrži cjelokupne tekstove evanđelja, a tekst *Očenaša* se u evanđeljima javlja dva puta: u Matejevom evanđelju 6,7-13 (19r) i Lukinom evanđelju 11,2-4 (87r). Za razliku od njega, *Pariški zbornik* sadrži samo tekstove Muke, ali ne i čitava evanđelja. Tekst *Očenaša* nije dio Muke, ali neovisno o tome, taj se tekst u *Pariškom zborniku* isto tako javlja dva puta. Jedan se tekst nalazi među liturgijskim molitvama (137v) i pripisuje se Borislavićevoj ruci. Drugi dolazi u misalskom dijelu u Kanonu mise (219v) i ispisao ga je pisac Stipan (Nazor 2005: 322). Na to je svojedobno upozorila akademkinja Anica Nazor koja je ujedno i jedna od priređivačica *Hvalova zbornika*. Oba se teksta *Očenaša* unutar *Pariškog zbornika* razlikuju međusobno, a tekst koji je ispisao Grgur Borislavić razlikuje se od svih tekstova *Očenaša* u dosad poznatim hrvatskoglagoljskim spomenicima.

8. 1. *Očenaš u Evanđelju Hvalova zbornika*

f. 19r Evanđelje po Matiji, 6,9- 13

(9) О(ть)че наш, іже еsy на n(e)b(e)syhъ, да s(ve)tyтъ се име твоe,

(10) да прыдетъ c(êsa)гъство твоe, да будетъ vola твоê êko на n(e)b(e)syh i на zemly.

(11) Нлѣбъ нашъ насытъни даждь намъ dansъ

(12) i ostavy намъ длъгы наше, êko e i my ostavlaemo длъžnikomъ нашумъ.

(13) I ne uvedy нашъ въ napastъ, na izbavy nê ot nepriêzny, êko tvoe jes(ть) c(êsa)гъство i sila i slava u vѣky.

f. 87r Evandjelje po Luki, 11, 2-4

(2) O(т)ѣе našь, iže esy na n(e)b(e)sihь, da s(ve)titь se ime tvoe, da pridetь c(êsa)rъstvo tvoe, da budetь vola tvoê êko na n(e)b(e)syh i na zemly.

(3) Hlêbь našь inosučьni daždь namь danasь.

(4) I ostavy namь grêhy naše, ibo i sami ostavlaemo vsakomu dlъžniku našemu. I ne uvedy nasь vь iskušenie, na izbavy ni ot lukavago.

Usporedba ova dva teksta zabilježena u *Hvalovu zborniku* pokazuje da među njima postoje:

1. Grafijske razlike nađene su u bilježenju fonema *i* kao *i* u Evandelju po Luki (nebesihь, svetitь, pridetь), odnosno kao *y* u Evandelju po Matiji (nebesyhь, svetytь, prydetь). Hval možda i najčešće koristi *y*. Više nego svi drugi bosanski rukopisi. Nalazimo ga u primjerima: grêhy, uvedy, izbavy. Druga grafijska razlika zabilježena je u zamjenici *nê/ni* (na izbavynê/ na izbavyni). Riječ je o ličnoj zamjenici u značenju *nas* koja u staroslavenskom jeziku glasi *ny*. U našim tekstovima *Očenaša* taj *ny* izgleda različito. U Evandelju po Luki dolazi do zamjene „jerija“ grafijskim znakom „i“ što je karakteristika i bosanske redakcije staroslavenskog jezika. Može nas zbunjivati rješenje koje nalazimo u Evandelju po Matiji, odnosno oblik *nê*. To možemo tumačiti kao zamjenu ne prvobitnog oblika *ny*, već oblika koji nalazimo u Evandelju po Luki - *ni* pri čemu dolazi do realizacije glasa „i“ u „jat“.
2. U morfološke razlike možemo uvrstiti jedino upotrebu množine u Evandelju po Matiji: *dlъžnikomь našymь* u odnosu na upotrebu jednine u Evandelju po Luki: *dlъžniku našemu*. Sintagma *dlъžnikomь našymь* je staroslavenska kad je riječ o njezinoj morfologiji.
3. Leksičke razlike između ova dva teksta su najbrojnije. Evandelje po Matiji i Evandelje po Luki razlikuju se u ovim leksemima: *nasyšьni/ inosučьni*; *dlъgy/ grêhy*; *êko i my/ ibo i sami*; *napastь/ iskušenie*; *nepryêzny/ lukavago*. Te su razlike naslijeđene iz izvornika koji je Hval preuzeo, a zabilježene su već u kanonskim evandeljima.

8. 2. *Očenaš u Pariškom zborniku*

f. 137v Borislavičev tekst *Očenaša* koji se javlja kao samostalna molitva zajedno s još nekoliko molitava, naslovljen je s *M(o)l(i)t(a)v' gospodska*. (Nazor 2005: 322)

(6) O(t)če naš' ki esi n(a) n(e)b(e)sih' . s(ve)ti se ime t-

- (7) voe . Pridi kral(e)vstvo tvoe budi
(8) vola tvoê . kako n(a) n(e)b(e)si i na z(e)mli : Kruh'
(9) naš' vsed(a)nni dai nam' d(a)n(a)sъ . I ot'p-
(10) usti nam' dl'gi naše kako i mi ot-
(11) pučamo dlžnikom' našim' . I ne vьv-
(12) edi nasъ v' napastъ . Na izbavi
(13) nasъ ot' nepriêz'ni am(e)нь

f. 219v *Kanon mise*

Očenaš pisara Stipana

- (4) O(t)če n(a)šъ, iže esi na n(e)b(e)s(i)hъ.
(5) Sveti se ime tvoe . Pridi
(6) c(êsa)rstvo tvoe . budi vol-
(7) a tvoê . êko na n(e)b(e)sêhъ i na
(8) z(e)mli. Hlêbъ n(a)šъ vsedan'-
(9) ni dai n(a)mъ d(a)n(a)sъ. i otpusti
(10) n(a)mъ dlgi n(a)še êkože i mi
(11) otpučаем' dlžnikomъ n(a)šimъ . I n-
(12) e vьvedi n(a)sъ v napastъ . Nъ iz-
(13) bavi n(a)sъ ot nepriêzni. Amenъ.

Usporedba tekstova unutar *Pariškog zbornika*:

1. Grafijska razlika pronađena je samo jedna i to u vezniku *na/ нь* (*na* izbavi nasъ/*нь* izbavi n(a)sъ). Riječ je o vokalizaciji poluglasa do koje dolazi u tekstu na foliji 137v.
2. U morfološke razlike možemo, kao i u slučaju *Hvalova zbornika*, uvrstiti različitu upotrebu jednine, tj. množine u primjeru *na n(e)b(e)si / na n(e)b(e)s(i)hъ*. No, tu bi razliku možda trebalo ipak promatrati kao mogućnost različitog izbora. Prava morfološka razlika vidljiva je u primjeru *otpučamo/ otpučаем'*, pri čemu je oblik *otpučamo* hrvatski oblik prezenta za 1. lice množine ovog glagola, dok je pisar Stipan odlučio upotrijebiti staroslavenski oblik *otpučаем'*.
3. Leksičke razlike su, kao i u slučaju *Hvalova zbornika*, najbrojnije. Na f 137v/ f. 219v tekstovi *Očenaša* razlikuju se u ovim leksemima: *ki/ iže; kral(e)vstvo/ c(êsa)rstvo; kako/ êko; kruh' / hlêbъ; kako/ êkože*. Iz popisa leksema vidljivo je da Borislavić u svojem zapisu *Očenaša* upotrebljava hrvatske lekseme (*ki, kral(e)vstvo, kako, kruh'*) za razliku od pisara Stipana koji je sklo-

niji staroslavenskim leksemima (*iže, c(ěsa)rstvo, ěko, hlěbb, ěkože*). To se podudara i s njegovom odlukom o izboru staroslavenskog oblika glagola *otpučati* koju smo susreli kod navođenja morfoloških razlika. Na ovom mjestu svakako treba istaknuti otkriće Anice Nazor koja je ustanovila da se Borislavićev tekst *Očenaša* odlikuje dvjema ključnim leksičkim pojedinostima, po kojima je, koliko se danas zna, jedinstven među hrvatskoglagoljskim rukopisnim tekstovima. To su riječi *kraljevstvo* i *kruh* u zazivima: *Pridi kral(e)vstvo tvoe i Kruh' naš' vsed(a)nni dai nam' d(a)n(a)sъ* (Nazor 2005: 324). Svi dosad poznati tekstovi u glagoljskim rukopisima u spomenutim zazivima imaju *cěsarstvo* i *hlěbb* (Badurina Stipčević 2020: 22). Prema tome, *Pariški zbornik Slave 73* je hrvatskoglagoljski kodeks u kojem se riječi *kraljevstvo* i *kruh* u *Očenašu* pojavljuju prvi put.

8. 3. *Usporedba teksta Očenaš u Hvalovu i Pariškom zborniku*

Prilikom usporedbe osvrnimo se na ono što je različito između ova dva srednjovjekovna kodeksa i to uglavnom na planu morfologije i leksika.

1. Grafijske osobine nije potrebno posebno spominjati, osim što možemo reći ono što je općepoznato, a to je da se na kraju riječi u *Hvalovu zborniku* piše tradicionalno *jer* samo kao ortografski znak, a tako je i u *Pariškom zborniku*. U čitavom zborniku, pa tako i u proučavanom tekstu, često stoji *jeri* za primarno i što je bosanska ortografska osobina.
2. Od morfoloških razlika najveća je razlika u izražavanju imperativa, u 3. licu jednine. Poznato je da se u staroslavenskom jeziku taj oblik tvorio tako da se na prezentsku osnovu dodao nastavak *-i*. Kasnije će se za izražavanje toga lica koristiti čestica *da+* prezent glagola. U našim tekstovima *Očenaša* situacija je takva da je u *Hvalovu zborniku* imperativ tvoren na noviji način, tj. pomoću čestice *da* i prezenta glagola (*da svetytŭ se, da prydetŭ, da budetŭ*), takvo stanje nalazimo već u kanonu, npr. u Marijanskom evanđelju iz 10/ 11. st. U *Pariškom zborniku* nalazimo staroslavenski oblik tvorbe (*sveti se, pridi, budi*).¹⁰ Jedino u primjeru glagola *dati* za 2. lice jednine imperativa imamo obrnutu situaciju: u *Hvalovu zborniku* nalazimo staroslavenski oblik *daždŭ*, dok u *Pariškom zborniku* imamo noviji oblik *dai*.

¹⁰ Ovdje je zanimljivo zapaziti da u današnjoj, suvremenoj verziji *Očenaša* također imamo upravo taj staroslavenski način tvorbe (*sveti se, dođi, budi*) i to nitko od onih koji tu molitvu izgovaraju ne doživljava kao nešto neobično. Usput, u suvremenom načinu tvorbe za 3. lice imperativa upotrebljava se čestica *neka+* prezent. Takav oblik imperativa se u ovoj molitvi ne koristi.

Još je jedan glagol različit u zbornicima – glagol *ostaviti* u 1. licu množine prezenta. U *Hvalovu zborniku* on se koristi u „križanom“ obliku pri čemu imamo dio oblika iz staroslavenskog jezika, a dio iz bosanskog jezika. U našem slučaju, kod glagola *ostavlaemo* staroslavenskom jeziku pripada prezentska osnova + tematski vokal (*ostavlae-*), a bosanskom jeziku nastavak *-mo*. Novi nastavak *-mo* najčešće dolazi u tekstu *Očenaša*, što ukazuje na to da govorni oblik lakše prodiere u tekst koji se često čita. Tako je i u oba teksta *Očenaša* u *Hvalovu zborniku*. Vidjeli smo da u *Pariškom zborniku* u jednom primjeru nalazimo, uz leksičku razliku, jednom potpuno staroslavenski (*otpučæem*'), a drugi put hrvatski oblik (*otpučæmo*).

3. Kad govorimo o leksičkim razlikama među ovim kodeksima, one postoje, ali nisu toliko velike koliko bismo možda mogli pretpostaviti s obzirom na to da su relativno mnogobrojne između pojedinih tekstova unutar samih dokumenata. U tom smislu, navest ću samo one lekseme koji se javljaju isključivo u *Hvalovu*, odnosno *Pariškom zborniku*. U *Hvalovu zborniku* to je leksem *inosučni/nasyšni* za razliku od *Pariškog zbornika* u kojem se upotrebljava leksem *vsedan'ni*. Razliku nalazimo i u leksemima *ostavy* (*Hvalov zbornik*) /*otпусти* (*Pariški zbornik*), sintagmi: *ibo i sami* (*Hvalov zbornik*) / *kako i mi* (*Pariški zbornik*). Leksem *iskušenje* nalazimo u evanđelju iz *Hvalova zbornika* uz leksem *napastъ*, dok u *Pariškom zborniku* nalazimo samo *napastъ*. Takvu dvostrukost u *Hvalovu zborniku* nalazimo i u značenju *đavao* koja se u *Hvalovu zborniku* javlja s leksemima *lukavago* i *nepryžni* dok u *Pariškom zborniku* nalazimo samo *neprižni*. U tom smislu možemo reći da je u *Hvalovu zborniku* nešto bogatiji rječnik nego što je to slučaj s *Pariškim zbornikom*. Ovdje još treba reći da u tekstu *Očenaša* u *Hvalovu zborniku* u Evanđelju po Matiji imamo nešto duži tekst koji ne nalazimo u ostalim analiziranim tekstovima *Očenaša*: *êko tvoe jes(tb) c(êsa)rъstvo i sila i slava u vêky*.

9. LIKOVNOST.

Oba proučavana srednjovjekovna kodeksa su iluminirana, *Hvalov zbornik* znatno bogatije nego *Pariški zbornik Slave 73*. *Hvalov zbornik*¹¹ je likovno jedan od najraskošnije opremljenih književno-liturgijskih spomenika Crkve bosanske. Riječ je o jednom od najreprezentativnijih spomenika srednjovjekovne bosanske književnosti.

¹¹ O likovnom izričaju u *Hvalovu zborniku* više vidjeti u Cvetković (2014) i Mazrak (2014).

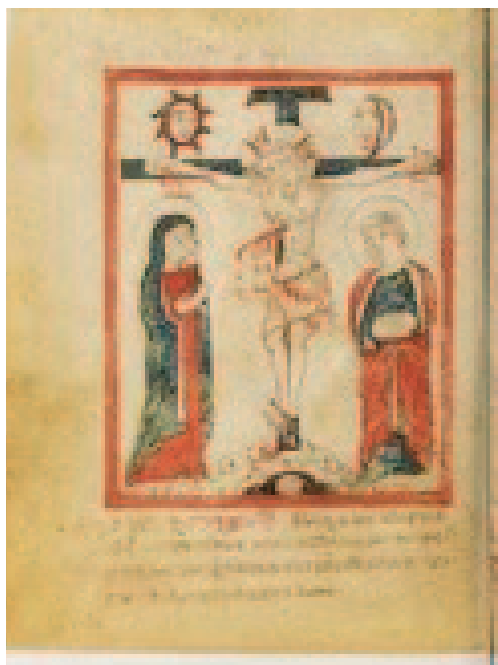
Rekli smo da je pisan kaligrafskom ustavnom ćirilicom. Njegove minijature i iluminacije¹² predstavljaju sintezu različitih stilskih izraza, odnosno, riječ je o ukrasima visoke kvalitete koji predstavljaju simbiozu bizantskoga i gotskoga stila (Jurić- Kappel 2013: 29). Na njemu su radila dva majstora. Prvi iluminator pripada kasnogotičkoj bolonjskoj iluminatorskoj školi. On je radio portrete apostola uglavnom na plavoj pozadini. Drugi je, po svemu sudeći, bio sam Hval. Da je to tako, upućuju nas dva zapisa na marginama na folijama 48r i 188 r (na obje stranice piše: *pisah zlatom kako i črnilom*). Hval je pravi minijaturist, koji je bio pod utjecajem talijanskog slikarstva, i mada kod njega ima nešto bizantske tradicije, očigledan je specifičan utjecaj zapadne minijature koja se pod talijanskim utjecajem razvila na dalmatinskoj obali, u Zadru i Splitu (*Zbornik Hvala krstjanina* 1986: 24). Treba istaknuti da je iluminacija rađena tako vješto i stručno da su boje sačuvane potpuno svježije i žive do naših dana.

Kamenovanje sv. Stjepana

U odnosu na *Hvalov zbornik*, *Pariški zbornik Slave 73* je znatno slabije iluminiran. Svega je nekoliko minijatura u ovom kodeksu: *Raspeće*, *Bogorodica s djetetom*. Nije to neobično ako se podsjetimo koja je namjena oba srednjovjekovna rukopisa. Rekli smo da je *Hvalov zbornik* pisan za velikodostojanstvenika Hrvoja Vukčića Hrvatinića, pa s tim u vezi, nije ništa neobično to što je taj zbornik tako bogato ukrašen. S druge strane, *Pariški zbornik* pisan je za redovnice i u smislu bogatstva boje i ukrasa on je znatno siromašniji.

¹² U Hvalovu zborniku nalazimo 476 likovnih prikaza.

Raspeće

Bogorodica s djetetom

10. ZAKLJUČAK

Pariški zbornik je srednjovjekovni kodeks koji je do danas tek djelomično istražen. Da nije tako, Hrvatska zaklada za znanost ne bi prihvatila njegovo istraživanje. S druge strane, *Hvalov zbornik* je prilično istražen s raznih strana, ali su nova istraživanja i tu dobro došla. Na temelju onoga što sam ovom usporedbom pokazala proizlazi da su ta dva srednjovjekovna kodeksa koliko različita, toliko i slična i da ih vrijedi paralelno proučavati. Sličan im je sadržaj, premda je *Hvalov zbornik* bogatiji, oba kodeksa sadrže biblijske i nebiblijske tekstove. Jezično, *Hvalov zbornik* ima nešto više staroslavenskih elemenata u morfologiji nego što ih to ima *Pariški zbornik Slave 73*, za koji smo rekli da ima više kroatističkih elemenata od mlađih hrvatskoglagoljskih brevijara. No, koliko stvarno imaju starijih i novijih elemenata i jedan i drugi zbornik, tek ćemo ustanovljivati u budućim paralelnim istraživanjima. Zbornike svakako razlikuje pismo i puno bogatija iluminacija u korist *Hvalova zbornika* koja je nastala kao rezultat njihove različite namjene (jedan je pisan za redovnice, drugi za velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića).

IZVORI:

1. *Zbornik Hvala krstjanina, Transkripcija i komentari* (1986), Herta, Kuna (ur.), Svjetlost - Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo
2. Hvalov zbornik: <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=19317>
3. Pariški zbornik <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52511552v.r>

LITERATURA:

1. Badurina Stipčević, Vesna (2014), "Muka Kristova po Marku u hrvatskoglagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73*", u: Zaradija Kiš, Antonija, Mateo Žagar (ur.), *Glagoljaška Muka Kristova: odabrane kulturološko-filološke studije*, Hrvatska sveučilišna naklada - Državni arhiv u Pazinu - Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 139-171.
2. Badurina Stipčević, Vesna (2020), "Dva glagoljska Očenaša", *Kvarnerski vez*, 2, 273, 22-22.
3. Cvetković, Branimir (2014), "Zaglavlje Dekaloga u Hvalovom zborniku – prilog semantici srednjovjekovne iluminacije", *Ars Adriatica* 4, 155-172.
4. Ferenčak, Ivan (2015), *Iluminacije glagoljskih rukopisa prve četvrtine XV. stoljeća*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
5. Jurić- Kappel, Jagoda (2013), *Bosnien im Spiegelälterer Schriften. Philologisch-linguistische Studien / Bosna u ogledalu starije pismenosti. Filološko-lingvističke studije*, Edition Liaunigg e. U., Wien
6. Kuna, Herta (2008), *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosna, Sarajevo
7. Majer Jurišić, Krasanka, Ivana Hirschler Marić (2020), "Crkva sv. Julijana u Šibeniku, povijesne faze i tipologija", *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 11, 23-44.
8. Mazrak, Ema (2014), *Hvalov zbornik i knjižno slikarstvo srednjovjekovne Bosne na prijelazu XIV. u XV. stoljeće*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
9. Nazor, Anica (2005), "Dva teksta Oče naša u glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73*", u: Stjepan Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 321-326.
10. Šimić, Marnika (2018), "O jeziku *Pariškog zbornika*", *Fluminensia*, 30, 153-185.

11. Tadin, Marin (1954), "Recueil glagolitique croate de 1375.", *Revedes études slaves* t. 31, 21-32.
12. *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentari* (1986), Herta Kuna (ur.), Svjetlost - Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo

THE CORRELATION BETWEEN 1375 PARIS MISCELLANY AND 1404 HVAL'S CODEX

Summary

The 1375 Paris Miscellany and 1404 Hval's Codex are the medieval codices created at the end of the 14th and the beginning of the 15th century, which means that they were written less than thirty years apart. Although the author of Hval's codex was unlikely to have been familiar with the content of the Paris Miscellany, these two texts have a lot in common. This article attempts to bring out their similarities and differences. The author analyses the places of their origin, the locations of their safekeeping, the notaries, their purpose, material description, content, language, and script. To illustrate the linguistic parallels and contrasts between the two medieval codices, the author introduces the linguistic analysis of the Lord's Prayer, which exists in both texts.

Keywords: the Paris Miscellany (Code slave 73); Hval's Codex; Glagolitic script; Cyrillic script; biblical texts; the Lord's Prayer

Adresa autorice
Authors' address

Tanja Kuštović
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
tkustovi@ffzg.hr